

تحقیق مسئلہ تقلیدِ شخصی

تالیف :

مفتی اعظم پاکستان حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب
دیوبندی رحمۃ اللہ علیہ

پستو ژباړه :

محمد أحمد الحقانی الأفغانی بَعْدَ الرَّحْمَةِ

به اهتمام

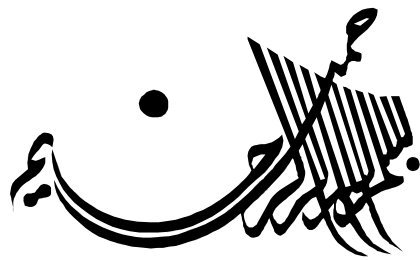
مولوی عصمت اللہ آخندزاده

مکتبہ رحیمیہ ، کاسی روڈ ، کوئٹہ

☎ : 03222423258

مسئله

تقلیدِ شخصی

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (النحل: ٤٣)

تحقیق مسئلہ

تقلیدِ شخصی

تالیف :

مفتی اعظم پاکستان حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب دیوبندی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ

پستو ژباړه :

محمد أحمد الحقانی الأفغانی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ

به اهتمام

مولوی عصمت الله آخندزاده

مکتبه رحیمیہ ، کاسی روڈ ، کوئٹہ

03222423258 : ☎

ٲٲول حقوق
مفوفظر

© All Rights Reserved

لومرۓ چاپ

۱۴۲۹ شوال \ ۱ اکتوبر 2008

Maktabah Rahimiyah

Publishing Organization

مکتبہ رحیمیہ

خپر وندیہ ٹولنه

Kasi Road, Quetta, Pakistan . Mob: 03222423258 : گرخنده تلفون شمیره
AL-ILM Computers, Quetta,. Mob: 03218016371 : گرخنده تلفون شمیره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

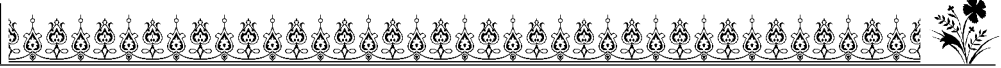
دشخصی تقلید مسئلہ

د تقلید پر مسئلہ خو پوښتنی او خوابونه یی :

د اږوښتنی زما د محترم استاذ دهند مفتی اعظم اود دارالعلوم دیوبند له ټولو نه لومړی مستقل مفتی حضرت مولانا مفتی عزیز الرحمن صاحب د طالب علمی دزمانی کال ۱۳۳۵ هـ عطیی دی. په هغه وخت کی زه په دارالعلوم دیوبند کی د حدیث د دوری شاگرد وم. زما محترم استاذ دغه سوالونه ماته د خواب لیکلو لپاره راکړی و. چونکه خواب په زیات تفصیل سره لیکل سوی و نو هغه د دارالعلوم دیوبند په یوه میاشتنی مجله کی شائع کړی سو. له همغه نه دلته نقلول کیری. والله الموفق والمعین

بنده محمد شفیع عفا الله عنه

* * *

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى.

استفتاء :

دلاندنیو مسائلو په باره کی د کتاب الله او حدیث نبوی څه حکم دی؟ ای علماء کرامو! پرتاسو دی د الله تعالی رحمت وی. بینوا توجروا.

(۱) آیا د یو مجتهد امام تقلید د عامو مسلمانو لپاره فرض دی یا واجب یا مباح؟

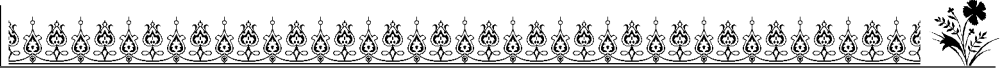
الجواب :

مطلق تقلید په قرآنی نص فرض دی.

(فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون) که تاسی نه پوهیږی نو له عالمانو نه پوښتنه وکړئ. په بل آیت کی ارشاد دی (اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم) د الله تعالی اطاعت وکړئ اود رسول الله اطاعت وکړئ اود اولو الامر اطاعت وکړئ.

د اولی الامر تفسیر حضرت جابر بن عبد الله او حضرت ابن عباس، عطاء، مجاهد، ضحاک، ابو العالیه، حسن بصری او نورو اصحابو، تابعینو، تبع تابعینو رضی الله عنہم په خلفاؤ او فقهاؤ سره کړیدی او پخپله مولانا صدیق حسن خان صاحب مرحوم د اهل حدیثو رئیس دغه معنی پخپل تفسیر کی قبلوی په حدیث کی دی:

(انما شفاء العی السؤال) کوم خلك چي نه پوهیږی دهغوی لپاره شفا پدی کی ده چی له عالمانو څخه پوښتنه وکړی. لیکن اوس خبره پدی کی ده چی ایا هر هغه شخص چی هغه ته لغتاً په عرف کی عالم ویل کیږی دغه کار ترسره کولی شی یا لدینه کوم خاص عالم او فقیه مراد دی.

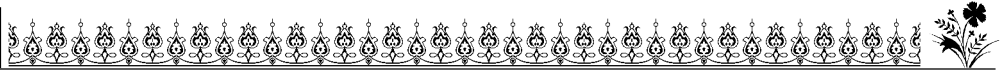

دسلفو علماو دداسى عالم لپاره چى تقليد يى وسى يو معيار مقرر كرىدى حضرت شاه ولى الله قدس سره محدث دهلوى پخپل كتاب عقد الجيد كى فرمايى:

"الاجتهاد على ما يفهم من كلام العلماء استفراع الجهد فى ادراك الاحكام الشرعية الفرعية عن ادلتها التفصيلية الراجعة كلياتها الى اربعة اقسام الكتاب والسنة والاجماع والقياس (الى ان قال) وشرطه انه لا بُدَّ له ان يعرف من الكتاب والسنة ما يتعلق بالاحكام ومواقع الاجماع وشرائط القياس وكيفية النظر وعلم العربية والناسخ والمنسوخ وحال الرواة ولا حاجة الى الكلام و الفقه (ثم قال) ولا باس ان يورد كلام البغوى فى هذا الموضوع :

قال البغوى: و المجتهد من جمع خمسة انواع من العلم كتاب الله عزوجل وعلم سنة رسول الله ﷺ وعلم اقاويل علماء السلف من اجماعهم واختلافهم وعلم اللغة وعلم القياس وهوطريقة استنباط الحكم عن الكتاب والسنة اذا لم يجده صريحا فى نص كتاب او سنة او اجماع فيجب ان يعلم من علم الكتاب الناسخ والمنسوخ والمجمل و المفسر والخاص والعام والمحكم والمتشابه و الكراهة والتحریم والاباحة والندب والوجوب ويعرف من السنة هذه الاشياء ويعرف منها الصحيح والضعيف والمسند والمرسل ويعرف ترتيب السنة على الكتاب وترتيب الكتاب على السنة حتى لو وجد حديثا لا يوافق ظاهره الكتاب يهتدى الى وجه محمله فان السنة بيان الكتاب ولا تخالفه وانما يجب معرفة ما ورد منها فى احكام الشرع دون ماعداها من القصص والاخبار والمواعظ وكذلك يجب ان يعرف من علم اللغة ما ياتى فى كتاب او سنة فى امور الاحكام دون الاحاطة بجميع لغات العرب وينبغى ان يتخرج فيها بحيث يقف على مرام كلام العرب فيما يدل على المراد من اختلاف المحال والاحوال لان الخطاب ورد بلسان العرب فمن لم يعرف لا يقف على مراد الشارع ويعرف اقاويل الصحابة والتابعين

فی الاحکام و معظم فتاوی فقهاء الامة حتى لا يقع حکمه مخالفا لاقوالهم فيكون فيه خرق الاجماع و اذا عرف من كل من هذه الانواع معظمة فهو حينئذ مجتهد ولا يشترط معرفة جميعها بحيث لا يشد عنه شيء منها و اذا لم يعرف نوعا من هذه الانواع فسيبيله التقليد وان كان متبحرا في مذهب واحد من احاد ائمة السلف لا يجوز له تقلد القضاء ولا التردد للفتيا و اذا جمع هذه العلوم و كان مجانباً للاهواء و البدع متدرعاً بالورع محترزاً عن الكبائر غير مصرّاً على الصغائر جاز له ان يتقلد القضاء و يتصرف في الشرع بالاجتهاد و الفتوى و يجب على من لم يجمع هذه الشرائط ان يقلده فيما يعن له من الحوادث. انتهى كلام البغوي.

د اجتهاد تعريف چي د علماو له كلام خخه پيژندل کيږي هغه دادی په معلومولو کي ښه محنت و کړه د شرعيت د فرعي احکامو دهغه له تفصیلي دليلونو خخه چي دهغه دکلياتو مال او مرجع په څلورو ډولونو باندي ده يعنی پر کتاب، سنت، اجماع او قياس باندي. او د اجتهاد شرط دادی چي مجتهد ته ضروري دی چي په قران او حديث باندي دومره پوهيږي چي له احکامو سره اړيکي لري او اجماع موقع او د صحيح قياس شرطونه او دنظر کيفيت، علم، عربيت، ناسخ او منسوخ او دراويانو له حال نه واقف وي. او په اجتهاد کي د علم کلام او د اصطلاحي علم فقه څه حاجت نسته. داچي موږ د اجتهاد د شرط يادونه کړيده د اصولو په کتاب کي مشروح موجود دی. او هيڅ مضائقه پکي نشته چي د بغوي قول پدي مقام کي يعنی د شرط اجتهاد په بيان کي ذکر کړي سي.

بغوي ويلى دی چي مجتهد هغه عالم دی چي هغه په پنځه ډوله علومو باندي حاوی وي اول د کتاب الله علم يعنی د قران کریم. دويم درسول الله ﷺ په حديثو پوه او عالم وي. دريم د سلفو علماو په اقوالو باندي عالم وي چي دهغوي اتفاق د چا له قول سره دی او اختلاف د چا له قول سره؟ څلورم په عربي لغت باندي پوه وي پنځم د قياس په علم باندي پوه وي او قياس له قران او حديث خخه د حکم ويستلو طريقي ته ويل کيږي په هغه صورت کي چي مذکوره صريح حکم د قران يا حديث يا د اجماع په نصوصو کي مجتهد ونه مومي.

اوس ددغو پنځو علومو مقدار بايد مفصل معلوم كړي شي چي مجتهد ته دهر علم څومره زده كول پكار دي. په قراني علومو كي پر هغه دومره علم واجب دي چي ناسخ منسوخ ومجهل، مفسر، خاص او عام محكم و متشابه كراهت او تحريم، اباحت او استحباب او پير وجوبو پوهيدل.

اوپه حديثو كي ددغه مذكوره شيانو پيژندل. همدغه راز په صحيح حديث او ضعيف حديث مسند او مرسل باندې پوهه او دحديثو مرتب كول په قرآن او دقران په حديثو باندې. حتى كه داسې حديث ومومي چي دهغه ظاهر دقرآن موافق نه وي دهغه د مطابقت پته ولگولي سي ځكه چي حديث دقران مجيد بيان دي نه مخالف چي مطابقت پكي ونسي اوپه احاديثو كي صرف پر هغو احاديثو پوهيدل واجب دي چي دشرعي احكامو په باره كي وارد سويدي نه په نورو احاديثو پوهيدل چي په هغو كي حكاييت، اخبار او نصائح دي. همدغه راز د عربي ژبي پر هغو الفاظو پوهيدل واجب دي چي دقرآن او دحديثو په احكامي امورو كي واقع سويدي نه پر ټولو عربي لغت باندې. بهتره خبره دا ده چي په لغت داني كي دومره كوشش وكړي چي د عربيو د كلام له مقصود نه خبر سي. او ددې ډول اختلافي مواقع او حالاتو په وجه له مذكوره كلام نه همدا مراد وي. ځكه چي د شريعت خطاب په عربي ژبه كي وارد سويدي نو كوم سړي چي په عربي نه پوهيږي هغه د شارع عليه السلام په مقصد نه پوهيږي. د اصحابو او تابعينو په اقوالو باندې بايد دومره پوه سي چي د احكامو په باره كي منقول دي او دفتواوو په هغه لويه حصه باندې پوه سي چي د امت فقهاو وركړيدي ترڅو ددي حكم دسلفو له اقوالو نه مخالف نسي كه نه نو پدي صورت كي به له اجماع نه مخالفت وسي.

نو كله چي ددغو پنځو علومو څخه خبر سي نو دا شخص به مجتهد سي او دا شرط نه دي چي په ټولو علومو بالكل داسې واقف وي چي هيڅ يو شي له دغو علومو نه پاته نه سي. كه چيري له دغو پنځو علومو څخه په يوه علم هم نه پوهيږي نو ددي لاره دا ده چي دنورو تقليد به كوي اكر چي هغه شخص په يو مذهب كي دسلفو له يو امام څخه كامل ماهر وي. نو داسې شخص ته د قضا مسؤليت او عهده قبلول او دفتوي وركولو لپاره كانديد كيدل صحيح كار ندي. په كوم صورت كي چي ددغو پنځو علومو جامع وي، دنفساني خواهشاتو او بدعتونو څخه ليري وي، تقوي او پرهيزگاري يې خپل شعار گرځولي وي له كبيره گناهونو څخه محترز وي،

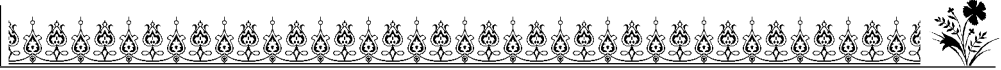

په صغيره گناهو باندی اصرار نه کوی نو دهغه لپاره قاضی کیدل او پخپل اجتهاد سره په شرع کی تصرف کول ورته جائز دی او هغه شخص چی ددغو علومو جامع نه دی دهغه چا تقلید کول ورباندی واجب دی چی په دغو پنځو علومو باندی پوهیږی. په هغو مسائلو کی کمی چی دهغه مخ ته راځی. دبعوی کلام ختم شو.

غرض داچی له متواتره نصوصو څخه داکار بالکل متحقق سو چی کومه مسئله معلومه وی په هغه کی دعلماو تقلید کول پکار دی لهذا مطلق تقلید ټولو اهل حدیث محققین هم واجب منی اکثر اهل حدیث دمطلق تقلید د فرضیت هم قائل دی اوس اختلاف په شخصی تقلید کی پاته سو یعنی دیو خاص ټاکلی او معین امام په هر حکم او مسئله کی تقلید کول دا داهل سنت والجماعت علماؤ په نزد واجب دی ځکه چی مطلق تقلید چی فرضیت یی عند الفریقین مسلم دی ددی دوه فرده دی شخصی او غیر شخصی. لهذا جائز سو چی دغه مطلق فرض په کوم فرد کی وغواړی ادا کړی. دغیر شخصی تقلید په کولو سره لدی فریضی نه همدغسی بری کیږی لکه چی په شخصی تقلید سره بری کیږی، ځکه چی مامور به کله مطلق وی نو لا علی التعین دهغه د فرد په ادا کولو سره مامور بری الذمه کیږی وگورئ که کوم شخص خپل خادم ته حکم وکړی چی یو څوک راوبوله نو هغه اختیار لری خوښه یی ده زید رابولی او که عمر یا بکر اوبل څوک او هغه چی هر څوک راوبولی له خپل فرض منصبی نه بری الذمه کیږی.

څرنگه چی مامور دقرآن په نص مطلق تقلید دی اوددی دوه فرد دی نو داصحابو او تابعینو په زمانه کی په دواړو فردونو باندی عمل کیدی چابه شخصی تقلید کوی او چابه غیر شخصی. شخصی تقلید کوونکی به پرغیر شخصی تقلید کوونکی باندی څه گرفت نه کوی همدغه راز غیر شخصی تقلید کوونکو به پر شخصی تقلید کوونکو باندی اعتراض نه کوی.

لنډه دا چی دواړه ډوله تقلید داصحابو او تابعینو په زمانه کی سویدی لیکن کله چی د دوهمی صدی په آخره کی ولیدل سوه چی د مجتهدینو مذاهب زیات سول. ډیر کم احکام داسی پاتی سویدی چی دهغو په حرمت او جواز کی یاپه کراهت استحباب او نورو کی خلاف نه وی بلی خواته دزمانی په خلکو کی دهوا او هوس غلبه ولیدل سوه هغوی درخصتونو په لټه کی سول دکوم مجتهد امام چی کومه مسئله دخپل خواهش په مطابق په لاس ورغله هغه یی اختیار کړه او نوری یی

شاته و اچولي تردي چي دا انديبنه پيدا سوه چي دا متين دين د خواهشاتو مجموعہ جو پره سي او ددي پرخاي چي مسلمان دخپل دين اتباع وکري دخپل خواهش تابع گرخوي لهذا دهغي زماني زيڪ او دور انديشو علماؤ دغه ضرورت محسوس کر چي اوس په غير شخصي تقليد کي دومره لوي لوي مفاسد پيدا سويدي او آينده لدينه هم دلويو مفاسدو دپيدا کيدو ويړه ده لهذا پدي وخت کي دشرعي مصلحت غوښتنه او تقاضی داده چي له غير شخصي تقليد نه خلگ منع کرل شي او ټول په شخصي تقليد باندي جمع کرل سي. پردي باندي اجماع منعقدہ سوه. لکه چي محدث الهند شاه ولي الله ډهلوي قدس سره چي دهغه دعظمت او دحديثو په علم کي دپوهي اعتراف داهل حديثو محققينو مثلاً نواب صديق حسن خان مرحوم هم کړيدي هغه پخپل رساله الانصاف ص ۵۹ کي فرمايي:

((وبعد المآتين ظهر فيهم التمدّ بهب بالمجتهد باعيانهم وكان هذا هو الواجب في ذلك الزمان)) .

له دويمي صدي نه وروسته دخاصو خاصو ائمه ؤ دمذهب پابندي يعنى شخصي تقليد شروع سو او په هغه زمانه کي همدغه واجب و. چونکه دمطلق تقليد له دوو فردونو څخه تقليد غيرشخصي مضر ثابت سو لهذا اوس د فرض تقليد ادا کول صرف په شخصي تقليد کي منحصر سو او د فرض دادا په ذريعه د ظني ثبوت کيدو له کبله واجب شو.

د شخصي تقليد د وجوب يو واضح مثال

د راشده خلافت په زمانه کي

دا خبره له علماؤ نه پته نده چي دعربي قبائلو ژبي په عربي ژبو کي دمشتري کيدو باوجود مختلفي وي لکه په هندوستان کي دمشرق او مغرب خلگو او ډلي او لکهنو اوسيدونکو ژبي مختلفي گنل کيږي ځکه خو محمد (ﷺ) دعا وفرمايل چي قرآن کریم په دغو اوه ژبو کي نازل کړي سي ترڅو کومي ډلي ته شکايت اوياپه لوستلو کي ورته تکليف نه وي. د محمد (ﷺ) ددغي دعاء او تمنا له کبله قرآن کریم په اووه لغتونو نازل سو چي دحديثو په الفاظ کي په (سبعة احرف) سره تعريف

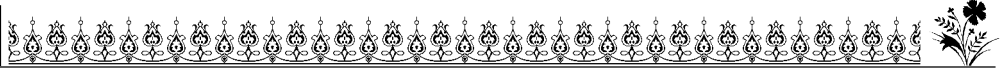

سویدی (موطا امام مالک) او په نبوی زمانه کی ددغه اووه لغتونو په موافق قران کریم لوستل کیدی. مگر د حضرت عثمان غنی رضی الله عنه دخلافت په زمانه کی عجمی سیمی فتح سولی او قران کریم په عجمو کی شائع سو په هغه وخت کی داووه لغتونو د تفرق په وجه عجمیان حیران سول او اندیسنه پیدا سو په دغه اووه لغتونه چی د آسانی لپاره غوښتل سوی وه اوس چیرته د مشکلاتو بلکی د تحریفاتو ذریعه ونه گرخی. لهذا جامع القرآن حضرت عثمان غنی رضی الله عنه حکم وکړ چی اوس دی قران کریم صرف په یولغت کی ولوستل سی او په نورو لغتونو کی دلوستلو او لیکلو ممانعت وکړ او د اصحابو کرامو ټولی مجمع دغی فیصلی ته د ثواب په نظر وکتله او نهایت ضروری یی وگڼله او هیچا ورباندی نکیر ونکړ. غرض داچی د اصحابو په اجماع له سبعة احرف څخه پر یوه حرف باندی اقتصار کول ضروری او واجب وگڼل سو.

بعینه همدغه مثال د شخصی او غیر شخصی تقلید دی. څرنکه چی په خیر القرون کی دهوا او هوس د اتباع غلبه نه وه نو په هغه وخت دواړه تقلیدونه کیدل د چابو چی کوم یو خوښ و پر هغه یی عمل کوی مگر د دریمی پیړی په پیل کی چی کله دهوا او هوس غلبه زیاته شوه او د محمد ﷺ دپیش گوئی او وړاندوینی په مطابق نفسانی خواهش د خلگو په رگونو رگونو کی سرایت وکړ نو د وخت علماو په اتفاق سره د خبره ضروری وگڼله چی له غیر شرعی تقلید نه خلگ منع کړل سی او یوازی شخصی تقلید واجب وگرځول سی که نه نو د شخصی تقلید په پرده کی به خلگ دخپل نفس مقلد وگرخی چی دامت په اجماع سره داکار حرام دی.

حافظ ابن تیمیه چی غیر مقلدین حضرات هم هغه امام گڼی هغه پخپل فتوی کی پدی باندی د اجماع امت دعوه کړیده چی دخپل نفسانی خواهش په مطابق گڼلو سره دهوا د اتباع په غرض دکوم حدیث یا دکوم امام مذهب اختیارول حرام دی.

((حیث قال فیمن نکح عند شهود فسقة ثم طلقا ثلاثا فاراد التخلص من الحرمة المغلظة بان النکاح کان فاسدا فی الاصل علی مذهب الشافعی (رح) فلم یقع الطلاق ما نصه وهذا القول یخالف اجماع المسلمین فانهم متفقون علی ان من اعتقد حل الشئ کان علیه ان یعتقد ذلك سواء وافق غرضه او خالف ومن اعتقد تحریمه کان علیه ان یعتقد ذلك فی الحالین وهولاء

المطلقون لا يقولون بفساد النكاح بفسق الولي الا عند الطلاق الثلاث لا عند الاستمتاع والتوراث يكونون في وقت يقلدون من يفسده وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الامة (ثم قال بعد ثلاثة اسطر) ونظير هذا ان يعتقد الرجل ثبوت شفعة الجوار اذا كان طالبا لها وعدم ثبوتها اذا كان مشتريا فانه لا يجوز بالاجماع وكذا من بنى على صحة ولاية الفاسق في حال نكاحه وبنى على فساد ولايته حال طلاقه لم يجز ذلك باجماع المسلمين ولو قال المستفتى المعين اننا لم اكن اعرف ذلك وانا اليوم التزم ذلك لم يكن من ذلك له لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين ويفتح الذريعة الى ان يكون التحليل والتحريم بحسب الاهواء .

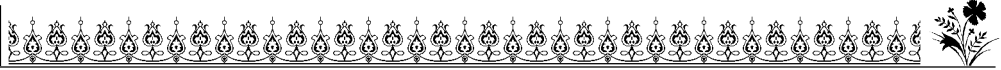
(فتاوى ابن تيميه جلد ثانی ص ۲۴۰ و ۲۴۱).

په مقلدینو باندي اعتراض کونکي خلك دي فکر او غور وکړي چي هغو اصحابو کرامو ته هغوی څه وايي چي هغوی دعوامو په غلطی کی دغورځیدو له ویری دمحمد ﷺ له خوا جاری شوی له اووه لغتونو څخه یی صرف یو مقرر او واجب کړ او نور یی ناجائز وگرځول. که چیرته هغوی دهغو حضراتو له طرف نه کومه توجیه کوی نو ایا مقلدین به له هغو نه دا توقع وکړي چي دهغو له طرف نه دی هم همغه توجیه قبوله کړي سی.

یوه فقهی مسئله: ددی یو نظیر او مثال یوه فقهی مسئله هم ده چي سبع قراءات چي له محمد ﷺ څخه په تواتر منقول دی په اووه قرائتونو کی دقران تلاوت کول همیشه معمول پاته سویدی لیکن دمنیه شارح علامه حلبی (رح) لیکلی دی چي دا زمانه دجهل او نادانی ده لهذا بهتره داده چي لدی قرائت نه پرته چي پخپل ملک کی رائج وی بل قرائت ونه ویل سی ترڅو عوام په دی مغالطه کی ونه غورځیږي چي دقران په الفاظو کی اختلاف دی.

دویم سوال:

شخصی تقلید له کوم وخت نه او ولی شروع سو ؟

په خير القرون كى يعنى د اصحابو او تابعينو په زمانه كى څنگه چى پورته عرض وشو. كوم سپرى چى به نه د كومى مسئلى نه خبر نه و هغه به له كوم عالم نه دمستلى تپوس كوى او پر هغى به يى عمل كوى او پدى كى دتقليد شخصى او غير شخصى ددواړو نظائر او مثالونه ترسترگو كيږي. چونكه اهل حديث حضرات هم دغير شخصى تقليد معترف دى لهذا دهغو دمثالونو دوراندى كولو ضرورت نسته صرف هغه څو واقعات ليكل كيږي چى له هغو نه دا معلومېږي چى داصحابو او تابعينو په زمانه كى هم ځينى خلگ دشخصى تقليد پابند وو او صرف يو عالم يى خپل مقتدا گرځولى و. اوپه ټولو اختلافى مسائلو كى به يې دهغوى مذهب راجح گڼي او عمل يى ورباندى كوى.

محدث الهند حضرت شاه ولى الله رحمة الله عليه په حجه الله البالغه كى ليكي:
((اختلاف فى كثير من الاحكام و اتبعه فى ذلك اصحابه من اهل مكة)) .

يعنى كله چى حضرت ابن عباس په مكه كى هستوگن سو نو په ډيرو مسائلو كى دنورو اصحابو خلاف وكړ. اود مكى ډيرو اوسيدونكو دحضرت ابن عباس رضى الله عنه قول مرجح وگڼي او دهغه په فتوى يى عمل وكړ. دا اختلاف په محل كى د ابن عباس رضى الله عنه قول ته ترجيح ركول اودهغه په فتوى عمل كول همدغه شخصى تقليد دى.

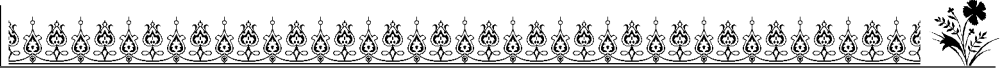
همدغه راز په حجت الله كى فرمايى:

(وكان ابراهيم و اصحابه يرون ابن مسعود و اصحابه اثبت الناس فى الفقه)

يعنى حضرت ابراهيم نخعى او دهغوى شاگردانو حضرت عبد الله بن مسعود او دهغه شاگردان به يې په فقه كى اثبت الناس گڼل.
په اختلافى مسائلو كى به يې دهغوى قول ته ترجيح وركوى او شخصى تقليد لدينه زيات مفهوم نلرى.

او په ابوداود مجتبائى ص ۲۸ كى دى:

((عن عمرو ابن ميمون قال قدم علينا معاذ باليمن رسول رسول الله صلى الله عليه وسلم الى قوله فالقيت محبتي عليه فما فارقتة حتى دفنته بالشام ميتاً ثم نظرت الى افقه الناس بعد فاتيت ابن مسعود (رضى الله عنه) فلزمته حتى مات (الحديث)

عمرو ابن میمون وایی چی کله معاذ ابن جبل رضی الله عنه په یمن کی دمحمد ﷺ دقاصد په توگه تشریف راوړی نو ما له هغه سره محبت وکړ او تر هغه ترینه جدا نه شوم ترڅو مو چی په شام کی دفن کړ. لدینه پس ما وکتل چی افقه الناس څوک دی زه دحضرت عبد الله بن مسعود خواته راغلم او دهغه په خدمت کی واوسیدم تردی چی هغه هم وفات شو.

حاصل داچی تقلید دمحمد ﷺ له زمانی نه شویدی اودهغه ﷺ په حکم شویدی او بیا په اصحابو کی همیشه پاته سو. ځینو حضراتو دمطلق تقلید څخه کار واخیستی او ځینو له شخصی تقلید څخه.

پاته سوه ستا پوښتنه چی تقلید ولی وسو؟ نو کله چی دا ثابته سوه چی محمد ﷺ ددی امر او حکم کړیدی او جمهورو اصحابو عمل په کړی نو بیا دیو مسلمان لپاره ددی پوښتنی گنجایش نه پاتی کیږی چی د اولی وسو. لدینه علاوه ددی حکمت څه پته هم نه دی ځکه چی د تقلید حال په دینی علومو کی بالکل داسی دی لکه دنیایو علوم طب، ریاضی، هیئت، کسبونه لکه نجاری، معماری، اونور کارونه چی نا واقف ته په دغو ټولو کی دکوم واقف له تقلید نه پرته بله چاره یی نسته همداغسی په دینی علومو کی هم ناواقف ته دواقف له تقلید نه پرته بله چاره نسته. (والله اعلم بالصواب)

دریم سوال:

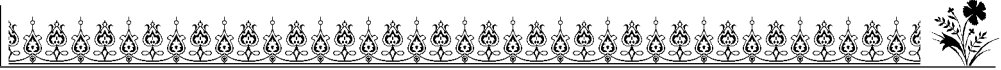
یوازی دڅلورو امامانو تقلید ولی ضروری دی؟

ایا بل کوم امام دغه درجی ته نه دی رسیدلی چی دهغه تقلید وکړل سی؟

ایا د آئمه اربعه و دتقلید حکم په کوم نص کی راغلی دی؟

پرڅلورو امامانو باندی د تقلید دسلسلی ختمیدل کوم عقلی یاشرعی امر ندی بلکی محض اتفاق دی چی په خداوندی مشیت سره له دغو څلورو مذاهبونه علاوه څومره نور مذاهب وو ختم سول که چیری دهغوی څلور، لس، شل، پنځوس اوسل اقوال او احکام نن هم موجود او منقول وی نو هغه کوم مستقل مذهب نشی جوړیدای چی خلك یی تقلید وکړی ځکه چی که دهغو ددغو سلو اقوالو تقلید هم وکړی سی نوپه پاتی زرگونو مسئلو کی دچا دا ومنی؟ څرنگه چی له دغو څلورو

مذہبونو نہ علاوہ نور ٲول مذاہب لہ مینحہ تللی او نستہ نو مجبوراً دتقلید سلسلہ پہ دغو ٲلور و مذہبونو کی منحصرہ سوہ .
 لکہ چی ابن خلدون دظاہریہ و پہ مذہب دبحث پہ ضمن کی وایی:
 (ثم درس مذہب اهل الظاهر اليوم بدروس ائمتہ و انکار الجمهور علی من منحلہ ولم یبق الا فی الکتب المجلدة) .

او دابن خلدون پہ تاریخ کی داہم لیکل سویدی چی :
 ((ووقف التقليد فی الامصار عند هولاء الاربعة ودرس المقلدون لمن سواہم وسد الناس باب الخلاف وطرقہ ولما کثر تشعب الاصطلاحات فی العلوم ولما عاق عن الوصول الی رتبة الاجتهاد ولما خشى من اسناد ذلك الی غیر اہلہ ومن لا یوثق برأیہ ولا بدینہ .
 فصرحوا بالعجز والاعواز ورددوا الناس الی تقلید هولاء کل من اختص بہ من المقلدین وخطر و ان يتداول تقلیدہم لما فیہ من التلاعب ولم یبق الا نقل مذاہبہم وعمل کل مقلد بمذہب من قلده منهم بعد تصحیح الاصول والاتصال بسندہا بالروایة . ولا محصول الیوم للفقہ غیر هذا ومدعی الاجتهاد لهذا العهد مردود علی عقبیہ مہجور تقلیدہ وقد صار اهل الاسلام الیوم علی تقلید هولاء الائمة الاربعة . انتهى کلامہ)) .
 او حضرت شاہ ولی اللہ صاحب قدس سرہ پہ عقد الجید ص ۳۸ کی فرمایي:
 ((ولما اندرست المذاہب الحقہ الاہذہ الاربعة کان اتباعها اتباعاً للسواد الاعظم والخروج عنها خروجاً عن السواد الاعظم)) .
 او شیخ ابن الہمام پہ فتح القدیر کی فرمایي:
 ((انعقد الاجماع علی عدم العمل بالمذاہب المخالفة للائمة الاربعة)) .
 او علامہ ابن حجر مکی پہ فتح المبین شرح الاربعین کی فرمایي:
 ((اما فی زماننا فقال ائمتنا لا یجوز تقلید غیر الائمة الاربعة الشافعی ومالک وابی حنیفہ واحمد بن حنبل)) .

او طحاوی ددر مختار په حاشیه کی فرمایي:

((من كان خارجاً عن هذه الاربعة فهو من اهل البدعة والنار)) .

اوس دچا پدی خبره دلیل غوښتل چي تقلید په څلورو مذهبو کی ولی منحصر سو بی محل اوبی ځای دی او ددی مثال داسی دی لکه چي دیو سپری زیات اولادونه وی لیکن هغه مړ سی او کله چي دهغه پلار مړ کیږي نو صرف څلور زامن یی پاته وی اوس واضحه ده چي میراث به په هماغه څلورو باندی تقسیم کیږي او په هماغوی به منحصر وی حال دا چي له دغو څلورو نه علاوه نور اولادونه یی هم وه لیکن تاسی به داسی څوک ونه وینی چي ووايي دغه میراث په دغو څلورو ولی منحصر دی او که څوک داسی ووايي نو دهغه ځواب به لدینه علاوه نور څه وی چي ورور جانه همدا دالله ﷻ مشیت و .

ملا جیون صاحب په تفسیر احمدی کی لیکلی دي:

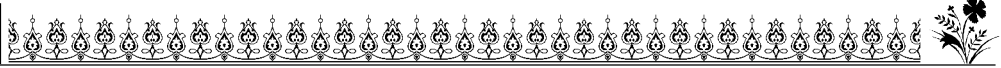
((والانصاف ان انحصار المذاهب فی الاربیع فضل الهی وقبولیه من عند الله لا مجال فيه

للتوجيهات والارادة ، انتهى))

پاتی سوه ستاسی دا وینا چي کوم یو آیت او نبوی حدیث دهغوی په نوم راغلی دی دا عجیب سوال دی ، شرعی احکام دچا په نومونو نه واردیږي که نه نو وواياست چي کوم یو آیت او حدیث ستا په نوم وارد سویدی چي تاته ډوډی خوړل او جامی آغوستل جائز دی په کوم یو آیت کی ستا نوم آخستل سویدی چي ستا لپاره ویده کیدل او ناسته ولاړه جائزه ده که چیرته دا حکامو په ثبوت کی نوم په نوم دآیت ضرورت وی نو انشاء الله تعالی په دنیا کی نن نه پر چا کوم فرض واجب پاتی کیږي او نه حرام او مکروه .

ایا تاسی داسی آیت او حدیث ښودلی سی چي په هغه کی ستا په نوم یو شی واجب کړل سوی وی . همدغه راز په مذکوره مثال کی څوک داویلی سی چي څلورو زامنو ته کوم میراث ورکول سویدی کوم ایت یا حدیث دهغوی په نوم وارد سویدی . هرگز نه! نه دی وارد سوی .

البته عام حکم دټولو لپاره موجود دی پس هغه دتقلید په باره کی هم موجود دی لکه چي لوړ تیر سو مثلاً دالله تعالی قول ((فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون)) ځکه چي څلور امامان بلا شک له اهل ذکر څخه دی .

خلورم سوال:

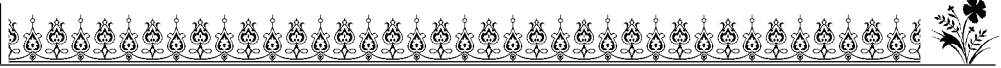
کوم سړی چی له خلورو امامانو څخه دچا مقلد نه وی ایا دهغه امامت
جائز دی او که نه ؟

خواب:

دداسی شخص امامت خو فی نفسه جائز دی مگر څرنګه چی پدی زمانه کی کوم
خلګ دمجتهدینو امامانو تقلید نکوی او پخپل گمان په حدیث باندی دعمل کولو
مدعی دی دهغوی ځینی افعال داسی دی چه په مفسد صلوات کی وی.
مثلاً هغه خلګ په لوتی سره استنجا نه کوی او پدی زمانه کی دمتیازو دقطرو
څخیدل عموماً یقینی کار دی لهذا دداسی خلکو پرتوگونه زیاتره ناپاک وی لهذا
دهغوی له امامت نه احتراز پکار دی. فقط. (والله سبحانه وتعالى اعلم)

کتبه العبد الضعیف محمد شفیع عفا الله عنه.
مدرس دار العلوم دیوبند ۱۳۳۵ هجری.

د تقلید پر مسئلہ

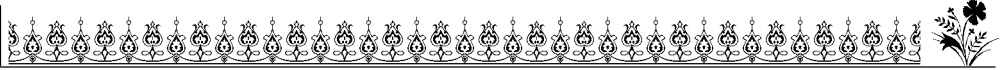
د حضرت قاسم العلوم والخیرات نور الله مرقدہ محققانہ تبصرہ

د تقلید خبره و اورئ. بیشکه د اسلام دین یودی او خلور مذهبونه حق دی. مگر خرنکه چی د طبابت فن یونانی یا ډاکټری یو دی او ټول طبیبان کامل قابل علاج او هر یو ډاکټر قابل معالجه دی. لیکن دا اختلاف په وخت کی چی له کوم ډاکټر نه علاج و کړل سی دهمغه ډاکټر خبره هم منل کیږی دبل ډاکټر خبره یا رایه نه منل کیږی همدغسی دامامانو دا اختلاف رای په وخت کی چی دکوم مجتهد امام اتباع و کړل سی په هره خبره کی دهغه اتباع لازمی او ضروری ده. خو کله چی دیو ډاکټر علاج پریښودل کیږی اوبل ډاکټر ته رجوع کوی اویا له رجوع نه وروسته په هره خبره کی د دویم ډاکټر اتباع دلومړنی ډاکټر پشان کوی.

همدغسی کله کله ځینو بزرگانو په تیره زمانه کی په کومه وجه یو مذهب پری ایښی او بل مذهب یی اختیار کړی و او دمذهب له تبدیلی نه وروسته په هره خبره کی دبل اتباع و کړی یایی ونکړی یوه خبره یی دهغه واخیسته او بله خبره یی له بل نه واخیسته او په تدبیر سره دلامذهبی یوه پنځمه طریقه یی پیدا کړه.

امام طحاوی چی لوی محدث او فقیه دی لومړی شافعی مذهبی دی بیا حنفی شوی و. بالجمله له تقلید نه پرته کار نه کیږی. همدغه وجه ده چی په کروړونو عالمان او محدثین تیر سول مگر بیا هم مقلدوه. امام ترمذی وگورئ څومره لوی عالم فقیه او محدث و دترمذی شریف مصنف دی مگر ددومره لوی علم باوجود بیا هم مقلدوو. ترمذی دامام شافعی تقلید وکړ او امام طحاوی امام محمد او امام ابویوسف دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ تقلید وکړ.

اوس به کوم یو داسی عالم وی چی پر هغه تقلید ضروری نه وی. که لویو علماؤ تقلید کړی هم نه وی نو څه وسوه لومړی خو دیو دوو کسانو خبره دکروړونو خلکو په مقابل کی څوک آوری له هر عاقل نه چی پوښتنه وسی همدابه ووی چی کوم طرف ته پوره دنیا ولاړه وی دهمغه خبره صحیح ده. دټولو باوجود دا دکوم عقل خبره ده چی پدی خبره کی دعالمانو چلند هم خپل کړو دا داسی خبره ده لکه چی

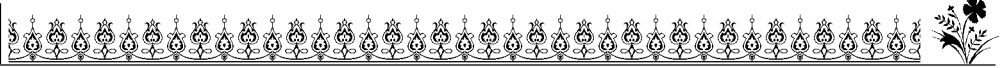
جاهل مريض پخپل مرض کی یو طیب و وینی چی دخپل خان علاج پخپله کوی او له بل کوم طیب نه پوښتنه نه کوی دهغه په لیدو سره دغه مریض هم دهغه چال چلند خپلوی او خپل علاج پخپله شروع کوی له نورو نه تپوس نه کوی نو تاسی پخپله وواياست چی داسی سړی ته عاقل وایاست او که لیونی؟

نو که چیری څوک یو عالم شخص غیر مقلد و وینی او دهغه په لیدو خپل تقلید پریردی نو دابه وایی که نه چی علم د دین ورسره و یانه، خو عقل یې هم دښمنانو ته په نصیب سو، او جاهلان پریردی یقین وکړی چی دنن صبا عالمان که ټول جاهلان ندی زیاتره خودی جاهلان بلکی ځینی علما خو له جاهلانو نه هم زیات جاهلان دی. د اردو دوه کتابونه تر ترخرگ لاندی ایردی او وعظونه کوی. د علم په نوم په خاورو هم نه پوهیږی. دومره علم خوباید وی چی دهر علم یو یو کتاب شاگرد ته وښودلی سی.

پاتی سوی تراویح پدی کی چی نن سبا ملایانو کوم تخفیف کړیدی یعنی له شلو نه اته رکعتو ته یې کمی کړیدی نو هریوه ته داسانی له کبله دا خوبسیږی خو پدی خبره څوک نه پوهیږی چی په کوم حدیث کی داتو رکعتونو ذکر راغلی دی هغه خو د تهجد لمونځ دی، تهجد یوشی دی او تراویح بل شی. د تراویح شل رکعتونه دی د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کی زرگونه اصحاب موجود وه له هغی زمانی نه تر نن پوری هیچا په شلو رکعتونو کی دلیل نه وغوښتی مگر نن سبا داسی جاهلان عالمان پیدا سویدی چی هغوی د حضرت عمر رضی الله عنه او د اصحابو غلطیانی هم راوايستلی، سبحان الله! دا خوله او دمسورو دال.

پاتی سوه دا خبره چی له حضرت عمر نه مخکی اصحابو شل رکعتی لوستلی نو دا خام خیال دی. دا خبره څرنگه لدی خبری نه راوتله چی شل رکعتی د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کی شروع سوه وگورئ په لومړی زمانه کی د دویم واده ځکه چندانی اهتمام نه و چی دغه واده به یی دومره بد نه گنی. کله چی شاه ولی الله ﷺ ولیدل چی دغه دویمه نکاح نن سبا معیوب گنل کیږی نو هغه ددی یادونه پخپلو کتابونو کی وکړه بالاخره دهغه اولادو او شاگردانو ددی د جاری کولو لپاره ملا وتړله مگر ددی دا معنی نده چی دا دویمه نکاح شاه ولی الله صاحب او دهغه دخاندان ایجاد دی او در رسول الله ﷺ د زمانی خبره نه ده.

همدغسی شل رکعتی تراویح د حضرت عمر او دهغه د زمانی اصحابو ایجاد مه گنی

بلڪي دنبي ڪريم ﷺ سنت بي وگهئي ڪه نه نو ددي معني دا سوه چي حضرت عمر رضی اللہ عنہ سني نه او دهغه رضی اللہ عنہ دزمانی اصحاب هم سني نه وه نعوذ باللہ ٽول بدعتيان وو. درسول اللہ ﷺ سنت بي ختم ڪر او خپل سنت بي جاري ڪر. اوس تاسي وواياست چي دحضرت عمر رضی اللہ عنہ او پيغمبر ﷺ د اصحابو بد گهونڪي ڇوڪ ڪيدي سي؟

دحضرت عمر (رضی اللہ عنہ) او نورو اصحابو (رضی اللہ عنہ) دپيروي حڪم په صحيحو احاديثو کي موجود دي يو دوه احاديث لاندی ليڪم ددي ترجمه له هغو مولوی صاحبانوه واورئ چي داتو رکعتونو ڏنڊوره کوي.

لومري حديث:

((عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين من بعدي)) .

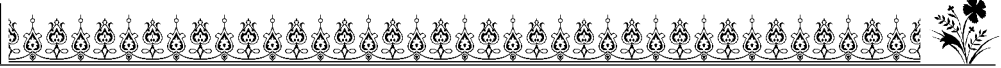
دويم حديث :

((اقتدوا بالذين من بعدي)) .

دريم حديث :

((اصحابي كالنجوم بايهم أقتديتم اهديتهم)) . فقط

دامام الائمه امام اعظم ابو حنيفه رحمته الله

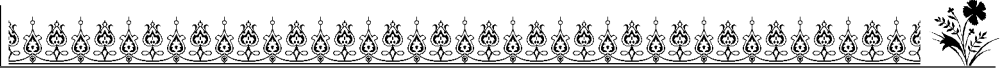
په اره

د حديثو د حفاظو او د اسلام دائمه و خو اقوال

دامام اعظم ابو حنيفه رحمه الله عليه له جلالت قدر، فضائل او مناقبو څخه غالباً هيڅ يو شخص چي په مسلمانان كورني كې زيږيدلي او تربيه شوي وي بي خبره به نه وي دهغه علم، فضل، زهد او تقوي تفقه في الدين او امامت له شان نه هغه خلك هم انكار نشي كولي چي پر امام صاحب باندې طعن او تشنيع يي خپل مذهب گرځولي دي ليكن ډير باسواده او تعليم يافته مگر كم علم او كم فهمه خلك دافكر كوي چي امام صاحب ته په احاديثو كې هغه مرتبه حاصله نه وه چي دنورو ائمه و امتيازي وصف گڼل شويدي. د حديثو د علم او عمل بالحديث ډير دعوه داران چي پر امام صاحب باندې د طعن او جرح لپاره تيار ناست دي دافكر لري چي موږ صرف له همدغي لاري څخه پخپل مقصد كې كاميابيدي سو چي په علم حديث او فن روايت كې دامام اعظم (رح) مرتبه كمه كړي سي ليكن هغوي دي دا په ياد وساتي:

چراغی راکه برفروزد   کسی کوفت زند ریشش بسوزد

پدې مختصر مضمون كې نه دامام صاحب سوانح بيانېږي نه هغه ټول اقوال او شهادتونه چي د حديثو دامامانو اوله سلفو او خلفو څخه د حضرت امام (رح) په شان كې منقول دي جمع كيږي. بلكي زموږ غرض پدې وخت ددې مقالې پيش كول دي چي پدې باب كې د حديثو امام ابو عمر بن عبدالبر (رح) دامام موطا شارح مالكي المذهب پخپل كتاب (جامع بيان العلم) كې ليكلي ده. امام ابن عبدالبر (رح) د دريمي پيړي له هغو علماو څخه دي چي داندلس او قرطبه د علم مدار گڼل سويدي. نوموړي په ۳۲۸ هـ كال كې په قرطبه كې زيږيدلي دي همهلته يي علم او فن حاصل كړي بيا داندلس په مختلفو ښارونو كې قاضي پاته سويدي. نوموړي گڼ تصانيف په حديث، فقه، او تاريخ كې دخپل فن روح گڼل سويدي. نوموړي په فقه كې دامام مالك مقلد و حنفي المذهب نه دي. لهذا دهغه ليكنه اوراي دامام اعظم ابو حنيفه رحمته الله په اره نور هم داغتئا وړ ده.

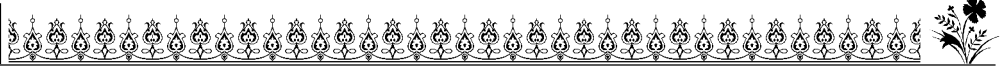

لهذا دا غوره او بنه معلوم سوه چي دهغه اصل عربي الفاظ هم وليكل سي او دهغه ترجمه تاسوته وړاندي كړي سي. والله المستعان

قال أبو عمر: « وأفرط أصحاب الحديث في ذم أبي حنيفة رحمه الله وتجاوزوا الحد في ذلك ، والسبب الموجب لذلك عندهم إدخاله الرأي والقياس على الآثار واعتبارهما ، وأكثر أهل العلم يقولون : إذا صح الأثر بطل القياس والنظر ، وكان رده لما رد من اخبار الاحاد بتأويل محتمل ، وكثير منه قد تقدمه إليه غيره وتابعه عليه مثله ممن قال بالرأي ، وجل ما يوجد له من ذلك ما كان منه اتباعا لأهل بلده كإبراهيم النخعي وأصحاب ابن مسعود إلا أنه أغرق وأفرط في تنزيل النوازل هو وأصحابه والجواب فيها برأيهم واستحسانهم ، فيأتي منهم من ذلك خلاف كثير للسلف وشنع هي عند مخالفهم بدع وما أعلم أحدا من أهل العلم إلا وله تأويل في آية أو مذهب في سنة رد من أجل ذلك المذهب بسنة أخرى بتأويل سائغ أو ادعاء نسخ ، إلا أن لأبي حنيفة من ذلك كثيرا وهو يوجد لغيره قليلا »

وعن الليث بن سعد ، أنه قال : « أحصيت على مالك بن أنس سبعين مسألة ، كلها مخالفة لسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم مما قال فيها برأيه قال : ولقد كتبت إليه أعظه في ذلك » قال أبو عمر : « ليس أحد من علماء الأمة يثبت حديثا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم يرده دون ادعاء نسخ ذلك بأثر مثله أو بإجماع أو بعمل يجب على أصله الانقياد إليه أو طعن في سنده ، ولو فعل ذلك أحد سقطت عدالته فضلا عن أن يتخذ إماما ولزمه اسم الفسق ، ولقد عافاهم الله عز وجل من ذلك ، ونقموا أيضا على أبي حنيفة الإرجاء ، ومن أهل العلم من ينسب إلى الإرجاء كثير لم يعن أحد بنقل قبيح ما قيل فيه كما عنوا بذلك في أبي حنيفة لإمامته ، وكان أيضا مع هذا يحسد وينسب إليه ما ليس فيه ويختلق

عليه ما لا يليق به وقد أثنى عليه جماعة من العلماء وفضلوه ولعلنا إن وجدنا نشطة نجتمع من فضائله وفضائل مالك ، والشافعي ، والثوري ، والأوزاعي رحمهم الله كتابا ، أملنا جمعه قديما في أخبار أئمة الأمصار إن شاء الله تعالى »

وعن عباس بن محمد الدورى قال : سمعت يحيى بن معين يقول : « أصحابنا يفرطون في أبي حنيفة وأصحابه » فقيل له : أكان أبو حنيفة يكذب ؟ فقال : « كان أنبل من ذلك » .

وعن سلمة بن شبيب يقول : سمعت أحمد بن حنبل يقول : « رأى الأوزاعي ، ورأى مالك ، ورأى سفيان كله رأى ، وهو عندي سواء وإنما الحججة في الآثار »
وعن الدراوردي قال : « إذا قال مالك : وعليه أدركت أهل بلدنا والمجتمع عليه عندنا فإنما يريد ربيعة بن أبي عبد الرحمن ، وابن هرمز » وذكر محمد بن الحسين الأزدي الحافظ الموصلي في الأخبار التي في آخر كتابه في الضعفاء قال : يحيى بن معين ، « ما رأيت أحدا أقدمه على وكيع » وكان يفتى برأى أبي حنيفة وكان يحفظ حديثه كله ، وكان قد سمع من أبي حنيفة حديثا كثيرا قال الأزدي : هذا من يحيى بن معين تحامل وليس وكيع كيعي بن سعيد وعبد الرحمن بن مهدي وقد رأى يحيى بن معين هؤلاء وصحبهم ، قال : وقيل ليحيى بن معين يا أبا زكريا ، أبو حنيفة كان يصدق في الحديث ؟ قال : نعم صدوق ، قيل له : والشافعي كان يكذب ؟ قال : ما أحب حديثه ولا ذكره ، قال أبو عمر : لم يتابع يحيى بن معين أحد في قوله في الشافعي وقال الحسن بن علي الحلواني : قال لي شباة بن سوار : كان شعبة حسن الرأي في أبي حنيفة وكان يستنشدني أبيات مساور الوراق : إذا ما الناس يوما قايسونا بأبدة من الفتيا لطيفه وذكر الأبيات ، وقال علي بن المديني : أبو حنيفة روى

عنه الثورى ، وابن المبارك ، وحماد بن زيد ، وهشيم ، ووكيع بن الجراح ، وعباد بن العوام ، وجعفر بن عون ، وهو ثقة لا بأس به ، وقال يحيى بن سعيد : ربما استحسنا الشيء من قول أبى حنيفة فأنخذ به . قال يحيى : وقد سمعت من أبى يوسف الجامع الصغير ، ذكره الأزدى

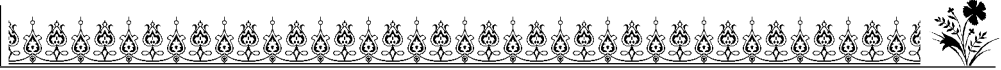
« قال أبو عمر رحمه الله : » الذين رووا عن أبى حنيفة ووثقوه وأثنوا عليه أكثر من الذين تكلموا فيه ، والذين تكلموا فيه من أهل الحديث ، أكثر ما عابوا عليه الإغراق فى الرأى والقياس والإرجاء وكان يقال : يستدل على نباهة الرجل من الماضين بتباين الناس فيه قالوا : ألا ترى إلى على بن أبى طالب أنه قد هلك فيه فتیان محب مفرط ومبغض مفرط وقد جاء فى الحديث أنه يهلك فيه رجالان محب مفرط ومبغض ، وهذه صفة أهل النباهة ومن بلغ فى الدين والفضل الغاية . والله أعلم

امام ابو عمر ابن عبدالبر فرمايى چى د حديثو حينو اصحابو دامام ابوحنيفه (رح) په مذمت كى له حدنه زيات تيرى كړيدى اود هغوى په نزد ددى سبب دادى چى امام ابو حنيفه (رح) په احاديثو او اثارو كى رآى او قياس ته دخل وركړيدى اوزياتره اصحاب حديث وايى چى كله كوم صحيح حديث صحيح ثابت سى نو قياس باطليرپى. حال داچى امام صاحب ابوحنيفه چى كوم احاد اخبار ترك كړيدى هغه يى دداسى تاويل په وجه كړيدى چى په هغو احاد خبر كى گنجائش موجود و پدى كار كى امام صاحب متفرد هم ندى بلكى لدينه مخكى امامانو هم همدا سى كړيدى او لدينه پس هم حقانى علماو همداكار كړيدى. غرض داچى خه چى په حديثو كى دقياس دخل اونور كارونه كړيدى هغه ټول دخپل بنار دحديثو او فقه دامامانو په اتباع يې كړيدى. مثلاً حضرت ابراهيم نخعى او دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه شاگردانو، البته د امام صاحب په مسائلو كى دا زيات دى. هغه (رح) او دهغه شاگردانو دپيرو مسائلو صورتونه (د فقهى جزئيات) فرض كړى او دهغوى خوابونه (چيرته چى له قران او حديث نه صريح حكم ندى ترلاسه سوى) هلته يى

خپل قیاس لیکلی دی. څرنګه چې سلفو په فرضی جزئیاتو کې کلام نه وکړی لهذا دامام صاحب مخالفینو دغه فعل ته بدعت وویل او دمخالفت لوی میدان یې گرم کړ. په هر حال امام صاحب چې له قیاس اورأی څخه په ځینو فقهي جزئیاتو کې کار کړیدی په دې کې هغه رحمه الله متفرد (یوازی) نه دی بلکې هیڅ یو دعلم خاوند داسې نه وینم چې له ایاتونو څخه یې کوم یو آیت اوله حدیثو څخه یې کوم یو حدیث خپل مذهب اومختار ګڼلی وی او په بل آیت او حدیث کې یې تاویل نه وی کړی او یا دنسخ دعوه یې نه وی کړې. البته دا ډول شیان دامام صاحب په مذهب کې زیات اود نورو په مذهبونو کې کم دی. حضرت لیث بن سعد فرمایي چې ما دامام مالك صاحب اويا (۷۰) داسې مسائل شمار کړیدی چې له حدیثونه بالکل مخالف دی امام مالك صاحب له خپل قیاس نه دا کار کړیدی او ما دخیر خواهی او نصیحت په خاطر هغه مسائل امام مالك ته ورکړی وی. امام ابو عمرو ابن عبدالبر (رح) فرمایي چې دامت له علماو څخه هیڅوک دا حق نلری چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله څخه دیو حدیث صادریدل ثابت ومني او بیا دی هغه مسترد کړی ترڅو پوری چې په داسې کوم حدیث یا اجماع او تعامل سره دهغه دمنسوخیدلو دعوه ونکړی او یا دهغه په سند کې جرح ونکړی که چیرته څوک داسې وکړی اوله مذکوره وجه نه پرته حدیث مسترد کړی نو دهغه عدالت ساقطیږی او دفسق ګناه ته رسیږی داسې سپری دامت امام څنګه جوړیدای سی مګر الله تعالی ددین ټول امامان لدی آفت نه محفوظ ساتلی دی.

همدغه راز دامام ابوحنیفه مخالفینو امام صاحب مرجیه ؤ ته هم منسوب کړیدی نه یوازی یې پر امام ابوحنیفه رحمه الله بلکې ددین پر ډیرو امامانو یې هم دا الزام لګولی دی مګر ددغه الزام په وجه څومره زبان درازی چې دامام ابوحنیفه لپاره سوی ده دنورو لپاره نه ده سوی، اوددی سبب دادی چې هغه دامت مشهور امام دی او نور دومره مشهور نه دی. ډیر ځلک له امام صاحب سره حسد هم لری او ډیر داسې څیزونه دهغه په طرف منسوبوی چې په هغه (رح) کې نسته او پر هغه هسی بی ځایه تهمتونه لګوی دحق علماؤ دامام صاحب صفت اومدح کړیده اوپه نورو باندي یې فضیلت ورکړیدی. که الله تعالی فرصت راکړ نو انشاء الله تعالی د امام ابوحنیفه صاحب، امام مالك، امام شافعی، امام ثوری، اوزاعی او نورو ائمه ؤ رحمهم الله فضائل په یومستقل کتاب کې راجمع کوم.

او عباس بن محمد دوري فرمايی چي ماله حضرت يحيی بن معين خخه اوريدلی دی چي هغه فرمايل: زمور اصحاب پر امام ابو حنيفه (رح) اودهغه پر شاگردانو زيات تيري کوی. چاله هغه نه تپوس وکړ چي ايا امام ابو حنيفه په روايت کی رښتونی نه و؟ يحيی بن معين وفرمايل هغه لدینه اوچت او پورته دی.

اوله مسلمه بن شبيب خخه روايت دی هغه فرمايی چي ما دامام احمد بن حنبل خخه اوريدلی دی چي دامام اوزاعي، امام مالك او دامام ابو حنيفه قیاس ټول يو ډول قیاسونه دی اوزما په نزد ټول يو برابر دی او حجت په آثارو کی دی.

امام دراوردی وایی چي کله امام ابو حنيفه دکومی مسئله په اړه وایی چي ماخپل ښار لدی سره موافق ليدلی دی نو دهغه مراد ربیعہ ابن ابی عبدالرحمن او ابن هرمز او نوری.

محمد بن حسين ازدوی موصلی چي د حدیثو د حفاظو خخه دی دخپل کتاب (الضعفاء) په آخره کی فرمايی چي يحيی بن معين فرمايلی دی چي ما داسی کوم عالم ندی ليدلی چي له امام وکیع نه یې مقدم او افضل وگنم مگر ددی باوجود هغه به دامام ابو حنيفه په قول فتوی ورکوله او دهغه ټول حدیثونه یې په یاد وو اوله امام ابو حنيفه خخه یې ډیر حدیثونه اوريدلی وو.

حافظ ازدی وایی چي دوکیع په باره کی چي يحيی بن معين خه ویلی دی دا دهغه تسامح ده که نه نو يحيی بن سعید او عبدالرحمان بن مهدی له وکیع نه افضل وو اویحيی بن معين ددغو ټولو حضراتو په خدمت کی پاتی سویدی. له يحيی بن معين نه تپوس وشو چي ايا امام ابو حنيفه د حدیثو په اړه صحیح او رښتیا بیان کوی؟ هغه ویل هو هغه صدوق دی بیا له هغه نه تپوس وشو ايا امام شافعی صاحب د حدیثو په روايت کی رښتونی و که نه؟ هغه ویل دهغه حدیث زما ندی خوښ او نه دهغه په اړه خه ویل خوښوم. ابو عمرو بن عبدالبر (رح) فرمايی چي دامام شافعی حدیثو ته په ساقط ویلو کی چاله يحيی به معين سره موافقت نه دی کړی.

حسن بن علی حلوانی فرمايی چي ماته حضرت ثابته ابن سوار ویل چي د حدیثو امام شعبه (رح) دامام ابو حنيفه په اړه ښه رأی درلوده او ماته به یې د مساور وراق اشجار چي دامام ابو حنيفه په مدح کی دی اورول.

د حدیثو امام علی بن مدینی فرمايی چي له امام ابو حنيفه خخه ثقیان ثوري، عبد

اللہ بن مبارک، حماد بن زید، ہیثم، وکیع بن الجراح، عباد بن عوام او جعفر بن عون پشان د حدیثو امامانو احادیث حاصل کړیدی. هغه بلاشبہ ثقہ دی په هغه کی هیڅ کمی نسته.

د حدیثو امام یحیی بن سعید فرمایی چی ډیر وخت دامام ابو حنیفه اقوال زمور خوبیری او هغه خپلوو، هغه وایی چی ما دامام ابو حنیفه شاگرد امام ابویوسف څخه جامع صغیر لوستلی دی، دا ټول روایات حافظ ازدی بیان کړیدی. امام ابن عبد البر فرمایی چی کومو خلکو له امام ابو حنیفه څخه روایت کړیدی او دهغه رضی اللہ عنہ توثیق یی کړیدی او دهغه رضی اللہ عنہ مدح یی کړیده هغوی له هغو خلکو نه زیات دی چی هغوی دامام ابو حنیفه په خلاف خبری کړیدی (هغه هم دیو واقعی عیب په وجه نه) بلکی یوازی ددی لپاره چی هغه په داسی مسائلو کی چی په هغو کی نص په قرآن او حدیث کی ندی راغلی له قیاس نه بی کار اخستی دی. او دهغه په طرف دار جاء نسبت سویدی.

اودا خبره همیشه کیری چی له متقدمینو څخه دیو شخص په باره کی د خلکو مختلفی رای لرل دهغه شخص پر جلالت قدر او عظمت بانندی دلالت کوی، ویل کیری چی د حضرت علی کرم الله وجهه واقعہ پخپله پدی خبره دلیل دی چی دهغه رضی الله عنه په اړه دوه قسمه خلک په تباہی کی وغورځیدل یوله هغه رضی الله عنه سره محبت کوونکی خلگ چی په محبت کی دافراط په وجه له شرعی حدودو نه تیری وکړ. بل هغه خلگ چی بغض یی ورسره درلودی اوله شرعی حدودو څخه یی تیری وکړ. همدغه مضمون په حدیث کی هم راغلی دی چی له حضرت علی کرم الله وجهه سره په محبت کی له حد نه تیری کوونکی به هلاکیری او کومو خلگو ته چی الله تعالی په دین کی عظمت جلالت او بزرگی په نصیب کوی هغه همدغه شان وی.

(جامع العلم لابن عبد البر رضی اللہ عنہ مع الاختصار ص ۱۹۲، ۱)

* * *

۱). د کتاب په ابتداء کی چی کومه مقدمه د کتاب ناشر لیکلی ده له هغه نه معلومیږی چی امام ابن عبدالبر (رح) دا کتاب تصنیف کړیدی او په اتو جلدونو کی دی. خو ډیر افسوس چی دا کتاب اوس دومره مفقود او نایاب دی چی په یوه کتابخانه کی هم نه لیدل کیری.

دشخصی تقلید په اړه

دقطب عالم او فقيه العصر حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهي (رحمۃ اللہ علیہ)
له تحقيق نه ډك خط

لاندینی مکتوب قطب عالم حضرت گنگوهی قدس سره له کاغذاتو څخه له ډیر وخت نه ترلاسه سوی و اوله صاحب زاده حکیم مسعود صاحب مرحوم څخه می حاصل کړی و ځکه چی هغه پر ډیرو علمی جواهراتو باندی مشتمل دی دا مکتوب دهغی زمانی دیو لوی عالم دشبهاتو په ځواب کی لیکل سوی و افسوس چی اصل خط چی دهغه په ځواب کی دغه خط لیکل سویدی په لاس رانغی له هغه نه به دځواب مضمون په بشپړ ډول واضح سوی وای. لیکن دعلم دخواندانو لپاره اوس هم څه مشکل نسته دعلم دخواندانو دگتیی په خاطر داخط شائع کیږی. (والله الموفق والمعین).

* * *

(از بنده رشید احمد (رحمۃ اللہ علیہ))

مولوی صاحب سلمه، بعد سلام مسنون مطالعه فرمایند.
ستا دخط په لوستلو سره بی ساخته دا شعر را په یاد سو.

مرا خواندی و خود به دام آمدی   نظر پخته تر کن که خام آمدی

تاسی ډیره بڼه مباحثه کړیده چی پخپله دهوکه سواست. زه نن سبا ډیر مصروف یم لیکل راته گران سویدی، کاشکی! ته پخپله راغلی وای اوښه تقریر به می درته کړی وای.

قولکم: شخصی تقلید واجب گرځول سیئنه بدعت دی.

اقول: ستا په نزد شخصی تقلید مباح دی لکه چی تا لوړ پخپله اقرار کړیدی مگر ته دمباح په معنی نه یی پوه شوی چی څه ده. وایی وره: تا خو منقول او معقول دواړه ومینځل. نفس تقلید یعنی مطلق تقلید خوفرض دی ځکه چی دالله تعالی قول دی:

فاسئلوا اهل الذکر، او حدیث: انما شفاء العی السوال.

پخپله داخبره بدیهی هم ده چی دین له زده کولو نه پرته نه زده کیږی پدی کی د عقل او حس هیڅ دخل نسته پس مطلق تقلید خوفرض دی یقین لرم چی تاسی به یی هم منی که نه نو ددی اثبات به هم درته وکړم. او ددی به دوه فردونه وی یو تقلید شخصی اوبل تقلید غیرشخصی ځکه چی دواړه برخی دیو جنس دی برابره خبره ده که دې ته جنس او دوه نوع ووایی یا مطلق او دوه فرد مقید ووایی. یا ورته یو کلی او دوه جزئی ووایی څرنګه چی ستا خونبه وی مقرر یی کړه. په هر حال دواړه ډوله تقلید تر مطلق تقلید لاندی راځی چی فرض دی. اوس زه له تانه پوښتنه کوم چی د فرض نوع یا فرد څنګه مباح سو؟ دخدای بنده فرض او مباح دوه نوع مبین دی تر عنوان لاندی د جنس په حکم کی دی نو یو ډول مبائن دبل نوع فرد څرنګه سو؟ لږ څه خو غور وکړه چی تقلید مطلق خو دی فرض وی او شخصی تقلید دی مباح سی حال داچی دا د فرض تقلید فرد دی. نو ستا خدشه او اندیښنه پر همدغه خطا فهم بانندی مبنی ده پس هوش وکړه چی دواړه قسم تقلید فرض دی پدی کی هیڅ یو مباح ندی. مګر چونکه د تقلید په امر کی دامثال اختیار دی چی هریو کس وغواړی غوره یی کړی دبل ضرورت نسته او که دا دواړه کاره نه کوی نو ګنہګاریږی. او دغه تخیر ته یی مجازاً مباح ویلی دی نه داچی پخپله شخصی بذاته مباح دی.

ددی داسی مثال دی لکه په کفاره کی د قسم مثلاً نفس کفاره فرض ده او اطعام، کسوه او رقبه کی اختیار دی هریو یی چی ادا کړی له مطلق کفاری څخه خلاص سو. او که یو کاری هم ونکړ نو ګنہګار سو. همدغسی مطلق اضحیه واجب ده او پدی کی بزه، اوبس، او بیا پدی کی په نر او ماده وغیره جزئیاتو کی خیار دی په هریوه بانندی چی عمل یی وکړ فرض یی ادا سو یو هم پکښی مباح ندی، ټول فرض دی مګر په یوه بانندی په عمل کولو سره له ټولو څخه بری کیږی. همدغه حال دټولو کلیاتو دی چی مطلق شرعی فرض وی او دیته مباح ویل دیو فرد دا اختیار داباحت په اعتبار سره دی نه مباح د فرض په مقابل کی چی په فرض کی دشبهی له کبله تا مباح هم ختم اوبی موقع کړی.

که همدا شبه وی نو شخصی تقلید کونکی به همدغه ستا له تقریر نه غیر شخصی

تقليد ته بدعت سيئه ووايي. حكه چي غير شخصي خرنګه فرض كيږي هغه خو هم په همدې معني سره مباح دي چي ذكر يي وسو.

شاه ولي الله صاحب چيري داويلي دي چي دغير شخصي په وجوب باندي اجماع منعقد ه سويده چي دده مقابل نوع حرام وي حكه چي دوجوب مقابل له حرمت سره وي. كه چيري بالفرض دايب ويلي وي نو شخصي خرنګه مباح سو بلكي حرام سو او غير مقلدينو ته همدغه كوتاه فهمي سويده.

بلكي شاه صاحب دافرمايلي دي چي په قرون ثلاثه كي په اجماع جائز پاته سويدي پس له جواز نه دبلي نوع مقابل كراهت خرنګه ثابت سو. خاص امكان خو به دي لوستلي وي اوپه شرع كي ديو كلي فرد په جواز سره دبل فرد كراهت چيري ثابت دي؟ داوزگري (پسه) داضحيه دجواز خخه چي په اصحابو كي شائع و سبع بقر خنګه حرام سو. بلكي دكلي په حكم سره ټول افراد جائز دي او دفرد واحد په تعامل سره نور افراد نه مرتفع كيږي. مساوي الاقدام پاتي كيږي.

نو كه چيري ستاپه ذهن كي دغي قاعدې حاي نيولي وي نو غور وكړه چي خنګه ستاپه نزد شخصي مباح دي همدغسي غير شخصي هم مباح دي او خرنګه چي غير معين چي غير شخصي دهغه مرادف دي ستاپه نزد واجب دي همدغسي معين چي شخصي دهغه مرادف دي هم واجب دي او حقه خبره داده چي دواړه واجب دي او واجب په دواړو كي دتخير داحدهما په معني ارتكاب دي اوبس. پخپل ذات كي دواړه فرض دي. نو ستا شبه خو غوا وخوره.

اوس ددوهمي جملې بيانول هم داعتراض په توګه ضروري ده:

قولكم: آمين بالجهر او رفع يدين الخ

كه چيري دعلماء دمسلڪ په موافق داكارونه دعمل بالحديث په وجه كوي نوله هغه سره جنگ او جگړه كول حرام دي او كه چيري د تلهي او نفساني هوا له كبله او دفتني دپيداكولو لپاره بي كوي نوله هغه سره جنگ كول عين دين دي حكه چي دفساد رفع كول واجب دي. كه چيري پدي كي خه نوره شبه پيدا سوه نو وضاحت به يي وكړي سي اوس يي ضرورت نه احساس كيږي.

قولكم: بيا تفرد دعواموله ويږي نه شخصي تقليد ته الخ.

عزيزه! بدعت سيئه به هلته سوي واي چي شخصي بذاته مباح واي هغه بذاته الله تعالي او فخر عالم محمد (ﷺ) فرض گرځولي دي دغير معين په مثال. كه چيرته

دسهولت په وجه يا دمذاهيو دعدم تقرر له كبله شيوع د غير معينو پاتې سو نو له قرون ثلاثه و څخه عمل كول منصوص فرض څنگه مباح وگرځيدل او څرنگه ددی التزام بدعت سو؟ او ولی دقرون ثلاثه و التزام له نص نه د تخيير په خلاف يو فرد ته بدعت نه سو؟ که چيرې د غير معين التزام بدعت ندی نو دمعين التزام ولی بدعت سو؟ که د معين التزام بدعت دی نو دغير معين التزام څه وجه ده چی بدعت نه دی؟ په نص کی دواړه برابر، په فرضيت کی دواړه مساوی په عمل کی دواړه يوشان عجب العجاب دی.

که چيرته په غير معين باندي دعمل دوجوب اجماع سویده نوموړ ته هم اطلاع او خبر راکړی مور تر ننه پوری نه اوریدلی او نه مو لیدلی او نه مو عقلی منلی دی چی الله تعالی دی دیو کلی حکم پر یوه فرد باندي دامت التزام پر بل فرد باندي حرام کړی او عوام چی دالله تعالی دیو کلی حکم دیو فرد التزام وکړی چی دقرون سابقه ملتزم هغوی نه وو بلکه دبل فرد ملتزم وو نو بیچاره عوام متبدع سول چی ولی یې د قرون سابقه د عمل په خلاف دخدای تعالی پر حکم عمل وکړ، لا حول ولا قوه الا بالله.

وروره! که څوک له تانه پوښتنه وکړی چی دقرون ثلاثه و عمل دخدای تعالی د فرضی حکم ناسخ دی اودا شرک دی که نه نوڅه ځواب به ورکړی. په همدی حماقت سره معين مقلد ته غیر مقلدین مشرک وایی او پدی سره پخپله مشرک سو. اوداپته ورته ونه لگیده چی دشرك هغه طوق یې برعکس په خپله غاړه کی پری وتی لږ څه په فکر سره گوره او خبری کوه.

قولکم: پس پدی صورت کی عواموته خبرتیا الخ.

اقول: بیشکه خبرتیا پکارده چی داسی فاسده عقیدې دی ونه ساتی بلکه دواړه فرض مساوی الاقدام وگنی او په هر یوه باندي چی عمل کول غواړی عمل دی په وکړی. پدی شرط چی تلهی اوفساد یی مراد نه وی که ممکن وی. مگر واضح معلومیږی چی دابه له فساد نه خالی نه وی خواص خو داسی کولی سی مگر عوام هرگز له فساد نه خالی نه پاتې کیږی خپل خوند ته، چی نن به ورته خپله بنځه حلاله وی اوسباته حرامه. یوه ورځ به ضب (سمساره) حلاله وی او بله ورځ به حرام او نجس وی. په دین به بنه خنداگانی وکړل سی چی زموړ دهر یوه یومذهب دی. اوس هم هندوان اونصاری اعتراض کوی چی دمسلمانانو دمذهب پته نه لگیږی.

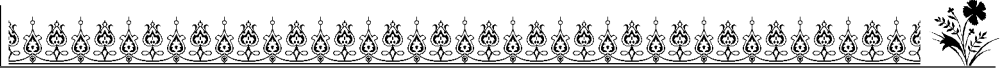

بیا به پخپله مسلمانان به همداسی کوی. لږ څه پر جزئیاتو باندی هم نظر واچوئ
چی نتیجه یی څرنگه را وزی. که بیا هم ستا په زړه کی څه شک پاته وی نوراته
وی لیکئ چی په ځواب کی دری څلور صورتونه نور هم ولیکم انشاء الله تعالی.
قولکم: لکه نور رسمونه دواده او غمونو الخ.

اقول: مثال غلط دی رسوم فی ذاته مباح وه نه فرض مخیر دپته نور څه مناسبت
دی. دا ستا بناء فاسد علی الفاسد دی. مباح ته واجب ویل حرام اوله حرامونه منع
کول واجب دی، پرواجبو دفساد ویره صحیح نده. اونکاح (واده) لومړنی وی یا
دویمه او یا دریمه عند التوقان واجب اودزنا له ویری فرض او ددی پریښودل حرام
دی، دقدرت په وخت کی خو دویمه نکاح هم واجب ده او دواجب پریښودل د خلکو
له ویری نه درست کار ندی او ددوهمی نکاح تاکید دفساد (زنا) درفع لپاره دی
چی بالکل مشهود او ښکاره ده پس ستا نظر بالکل بی محله دی، چی نفس عزوبت
(بی واده کیدلو) ته دی کتلی دی، او دهغه لازمی ثمری ته دی ندی کتلی. که
چیرته په نکاح کی هم بل کوم کار ددویم واده قائم مقام وای او دزنا لپاره دافع
گرځیدلی وای دهغه به هم همغه صورت وای، دلته له نکاح (واده) نه علاوه بله
چاره نسته. لهذا دنکاح هر فرد واجب سو. په تقلید کی له غیر معین نه پرته دویم
فرد پخپله د فرض عمل ته موجود دی چی فرض هم ادا سو او دفساد د دفع فرض
هم ادا سو. هم سیخ سالم او هم کباب سالم. دنکاح په مقابله کی بل څه وښییه چی
څه دی لدینه علاوه چی دتناسل آله غوڅ کړل سی او دا کار حرام دی. فافهم

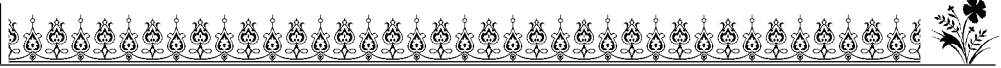
قولکم: البته په قرون اولی کی داسی مثال همداسی وی. الخ

اقول: ستا دا کلام خو بالکل عجیب دی. واوره په چپه لاس کی گوتمی داصحابو
په قرن کی مباح و، وروسته له روافضو سره دمشابته له کبله داهم فتنه ده، (لقوله
من تشبه بقوم فهم منهم) له کبله مکروه تحریمی سو. هدایه وگوره. پس دچپه لاس
گوتمی. او درسته لاس گوتمی دواړه جائز او په قرون ثلاثه کی درسته لاس گوتمی
مباح وه. بیا وروسته دچپه لاس دا مکروه سوه نو په چپه لاس کی دگوتمی نه په
گوته کول دعوامو دفتنی له کبله واجب سوه ځکه چی د مکروه ترکول واجب دی.
بحق فلان ویل په اول کی مباح و فقهاو ددی ترك دعوامو دفتنی او دمعتزله
دمذهب دشیوع له کبله واجب وگرځوی ځکه چی دمعتزله په نزد مطیع ته ثواب او

عاصی ته عذاب و رکول پر الله تعالیٰ حق دی. که چیری په دغو دوو مثالوسره دی تسلی نه وی نو بیا وروسته به ورباندی وږغیږو. ته پخپله وایی چی رسوم مباح وه او اوس دفتنی له کبله حرام دی. دویمه نکاح مباح وه او اوس دزنا دویری له کبله واجب سوه له مانه دڅه پوښتنه کوی؟ دتولی نړی عالمان خو درسول الله ﷺ فعل او قول دا حجت منی چی اصل مقیاس علیه همغه دی او تاسی لیکئی چی هغه پخپله شارع و. ماشا الله که چیری دشارع پرفعل قیاس نه کیږی نو دقیاس اصل به له کوم ځای نه راځی. تا خو داسی خبره وکړه چی په دنیا کی بل څوک دا خبره نسی کولی. قیاس په قرآن او حدیث باندی اول دی لدینه پس به کوم امر دلیل وی اوس نوته ووايه چی تا داڅه لیکلی دی. او داصحابو قول هم پخپله حجت وی لکه څنگه چی اصحاب داتباع لپاره مامور دی. متبع بالکسر درسول الله ﷺ او متبع بالفتح له من بعد نه همداسی په نورو قرونو کی دی. نه پوهیږم چی دافرق دی له کوم ځای نه نقل کړیدی. د اصحابو فعل حجت او مقیاس علیه وی که داصحابو قیاس نه وی نو اصولو ته وگوره. محمد (ﷺ) دقریشو له ژبی نه علاوه قرانکریم یی مباح کړ. حضرت عثمان هغه حرام او دهغه ترکول واجب کړ. دعوامو دشورش له کبله دا عین حجت دی. نه داچی هغه مقیاس جوړول درست ندی چی دا قول محض غلط او خطا دی.

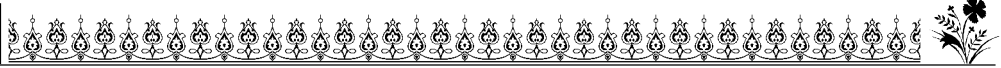
اوس ددویم ډول مثال دا ستاسی هسی دفهم خلاف دی ځکه چی په قرون ثلاثه کی دعمل نه کیدو په وجه منصوص فرض بدعت نسی کیدی او کوم چی بدعت دی هغه جائز نسی کیدی دا ستاسی دغلط فهم په وجه پیدا سویدی. په فاسئلوا اهل الذکر کی مجتهدین هم داخل دی. که نه پوهیږی نوله بل چانه پوښتنه وکړی حکم عام دی نه مخصوص، په صحیحو او غیر منسوخه احادیثو باندی پوهیدل مشکل کار دی په همدی خاطر تقلید کیږی که چاته معلوم سی نو دتقلید حاجت نسته مگر څرنګه معلوم سی چی داهم پخپله یو تقلید دی. دوه صحیح متعارض احادیث چی دیوه هم نسخ نه وی معلومه خو له چانه دپوښتنه کولو څخه وروسته یو مرجح کوی که نه نو په تذبذب کی پاته کیږی. او دحدیثو دامامانو نه ترلاسه کیدل یو لغو کار دی کله چی مصرح دهغه تحقیق موجود دی بیا دا احتمال محض هوای نفسانی دی. لکه چی د جهر، آمین او رفع یدین احادیث صحیح دی لیکن بل طرف ته هم احادیث دی. ترجیح د معارضی په

وخت کی کیری دلتہ خوله سره معارضه نسته امام صاحب هم دهغو افعالو په وجود معترف دی مگر دا اخرنی فعل ثابت ندی. په تعارض کی دزمان وحدت شرط دی په دوه وخته کی دوه فعله کړیدی دناسخ حال او دمنسوخ محقق نسته هریوه یوه خائنه ترجیح په اجتهاد سره ورکړیده هر یو چی غواړی قبول یی کړه که زما په خبره پوه سوی نو ما خبر کړه که نه نو بیا راته ولیکه حکه چی ستا اصلاح ضروری ده ته خو صرف په یو بحث کی راگیر سوی یی او هاخوا دی خوا خبری کوی. شرم ندی پکار. صفا صفا راته ولیکه حکه چی دا ددین خبره ده دعالم سړی لغزش ټول عالم تباه کوی. غیر مقلدین دهمدغو دوو دریو قاعدو په خبط سره خراب سویدی که چیری په قاطعو براهینو پوهیدای نوله دغو خدشاتو او اندیبننو څخه به محفوظ پاتی وای مگر افسوس چی په سر سړی نظر سره یی مطالعه کړیده.

بنده رشید احمد گنگوهی (رحمۃ اللہ علیہ)

د اصحابو ڪرامو ﷺ له تعامل ڇخه

د شخصي تقليد ثبوت

د حضرت مولانا شبير احمد عثمانی (رح) له افاداتو ڇخه

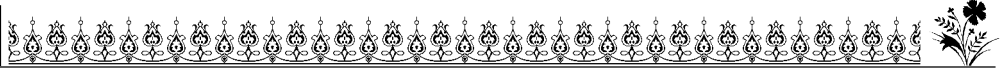
دمولانا شبير احمد عثمانی صاحب مجالس عموماً له علمی افاداتو ڇخه ڊڪ دی. په يو اتفاقی مجلس کی نوموړی د دوو عظیم الشان گتو په طرف اشارہ وکړه چی یوه یی حاضرینو ته وړاندی کوم. پدی کی موصوف د شخصي تقليد په ثبوت کی د صحیح بخاری له روایت نه د اصحابو ڪرامو د تعامل یوه واقعہ بیان کړیده چی ما هغه په لږ زیادت سره ضبط کړیده هغه داده.

(بندہ محمد شفیع عفا الله عنه)

* * *

هیڅ یو مسلمان پدی کی اختلاف نه لری چی په ټولو امورو کی اصل حکم د الله تعالی دی او یوازی د همغه جل جلاله اتباع په هر شخص باندی واجب ده، د انبیاء اورسولانو احکام چی واجب التسليم دی هغه هم صرف پدی بنا چی هغوی د الله تعالی د احکامو مبلغ او د خالق او مخلوق ترمینح واسطه دی، که هغوی له خپل اجتهاد نه هم یو حکم ورکړی نو پردي بناء باندی چی هغوی یی په ډیرو قرینو او دلائلو سره د حق تعالی حکم گنی لهذا پخپله الله تعالی د هغوی د احکامو اطاعت پر مخلوق باندی واجب گرځولی دی که نه نو د (ان الحکم الا لله) نه علاوه دهیچا حکم د منلو وړ ندی.

له همدینه دا خبره هم ښکاره سوه چی څرنګه د انبیاء اورسولانو د احکامو اطاعت کولو ته د الله تعالی سره شرك فی الحکومت والربوبیة نه سی ویل کیدی همدغسی د امت امامان چی د انبیاء ڪرام علیهم السلام نائبین او د هغوی د احکامو له حقیقت نه په بشپړ ډول خبر دی د هغوی د ښودل سو یو احکامو تبلیغ کوی هغوی چی له

خپل اجتهاد نه هرڅه وايي نو دهغوی هم له اصل کتاب او سنت سره مستند وی نوڅرنگه چی د انبیاؤ اطاعت عین دالله تعالی اطاعت دی همدغسی دامامانو اطاعت هم بلاشبهه دالله او دهغه درسول اطاعت دی دهمدغه اطاعت نوم دغه په اصطلاح کی تقلید دی.

په آیت شریف (فاسئلواهل الذکر ان کنتم لا تعلمون) کی قرانکریم دهمدغه اصولی مسئلی بنودنه کړیده چی کوم خلك پخپله دقرآن او حدیث غوامض نه پیژنی نو هغوی دی دعلم له خاوندانو نه الهی احکام یاد کړی او دهغوی تقلید دی وکړی. خلاصه داچی دتقلید حقیقت صرف دومره دی چی نه پوهیدونکی خلك له پوهو خلگو نه پوښتنه وکړی او عمل ورباندی وکړی. اودا یو داسی مسلم الثبوت ضابطه ده چی یو پوه انسان ددی څخه انکار نسی کولی. په همدی وجه منصف اهل حدیث هم دمطلق تقلید په جواز بلکی په وجوب کی اختلاف نه کوی اولدی کبله ددی دعقلی او نقلی دلائلو چی په عمومی کتابونو کی مذکور او معروف دی دهغو دلیکلو ضرورت نسته بلکی اختلاف او بحث صرف پدی کی دی چی دمعین اوتاکلی امام دتقلید پابندی وکړل سی چی دیو امام دتقلید په وخت کی دنورو امامانو په اقوالو عمل ونکړی چی هغه ته په اصطلاح کی شخصی تقلید ویل کیږی لیکن که چیری ددی په حقیقت باندی ځان پوه کړل سی نو داهم کوم مشکل بحث نه پاتی کیږی.

دشخصی تقلید حقیقت

اصل خبره داده چی دقرآن او حدیث بی شمیره نصوص دخپل ذاتی هوا داتباع او خواهش پرستی دحرمت او ممانعت لپاره راغلی دی او له همدی کبله دخلورو امامانو اودتول امت پدی خبره اتفاق دی چی دهوا اتباع په دنیوی امورو کی قطعاً حرامه ده کوم سړی چی خپل غرض اونفسانی خواهش مخ ته ایږدی اوبیا ددی دتکمیل لپاره دهغه پیروی کوی اوبیا په قران او حدیث کی دهغه لپاره دلائل لټوی. هغه دخپل ارادی اوظیال په لحاظ سره د هوا متبع دی نه دقران اگر چی په قران کی کوم مسند اتفاقاً ورته په لاس هم ورسی خو معامله یی له علیم او خبیر ذات سره ده چی د زړونو په رازونو خبر اودنیتونو څخه واقف دی.

حافظ ابن تیمیہ رحمہ اللہ پہ فتاویٰ کی پردی باندی پہ یوہ مبسوطہ مقالہ کی دیتول امت اتفاق نقل کری او لیکلی دی: کوم شخص چی دخپلو خواہشاتو د پیروی کولو لپارہ دمجتهدینو امامانو مذهب لتوی او پخپل خواہش باندی عمل کوی اوییا دا دیو امام پہ طرف منسوبوی ہغہ داللہ تعالیٰ او دہغہ درسول متبع ندی بلکی دخپل ہوا او ہوس متبع دی او داسی کول لہ دین نہ دلوبی یوہ گوہی جوړول دی.

د ابن تیمیہ حینی الفاظ دادی:

فيكونون في وقت يقلدون من يفسده، وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الأمة. ونظير هذا أن يعتقد الرجل ثبوت شفعة الجوار إذا كان طالباً لها، ويعتقد عدم الثبوت إذا كان مشترياً؛ فإن هذا لا يجوز بالإجماع، وكذا من مبني على صحة ولاية الفاسق في حال نكاحه، وبني على فساد ولايته في حال طلاقه، فلم يجز ذلك بإجماع المسلمين.

ولو قال المستفتى المعين: أنا لم أكن أعرف ذلك، وأنا من اليوم ألتزم ذلك، لم يكن من ذلك؛ لأن ذلك يفتح باب التلاعب بالدين، وفتح للذريعة إلى أن يكون التحليل والتحریم بحسب الأهواء.

فتاویٰ ابن تیمیہ جلد ثانی ص ۲۴۰

داخلک پہ یو وخت کی د هغه امام تقلید کوی چی نکاح فاسده گنی اوپہ بل وخت کی د هغه امام چی هغه ته صحیح وایی. اودا محض دخپل غرض او هوا پہ وجه دی اوداسی کول دامت پہ اتفاق ناجائز دی. بیا لدینہ دری کرنسی وروسته لیککی: او ددی نظیر دا دی چی یو سړی پہ یو وخت کی دیو حق دشفعه پخپله طالب او غوښتونکی وی نو دامام ابوحنیفه د مذهب پہ موافق دشفعه جوار دثبوت اعتقاد ښکاره کری او که مشتری وی اوبل شخص دشفعه طالب وی نو دامام شافعی د مذهب پہ مطابق د هغه دعدم ثبوت معتقد جوړسی. همدغسی هغه شخص چی دنکاح دقیام پہ حالت کی دولایت فاسق دصحت قائل او ددی له کبله دنکاح له منافعو نه متنفع دی. مگر کله چی دری طلاق ورکړی نوله مغلظ حرمت څخه دبیچ

کیدو لپاره ولایت فاسق کالعدم او دهغه ماتحت منعقدہ سوی نکاح فاسدہ وگرځوی اودا دمسلمانانو په اجماع جائز نه دی.

اوکه چیری یو مستفتی دا ووايي چی مخکی ماته ددی مذهب په باره کی پته نه و او اوس زه ددی پابند او معتقد یم بیا هم دهغه قول د منلو وړ ندی ځکه چی داله دین نه دلوبو جوړولو لپاره ددروازی خلاصول دی او ددی سبب گرځی چی د حلال او حرام مدار پر محض هوا او خواهشاتو باندی وسی.

دامت دعلماو تصریحات او خرگندونی پدی باره کی ډیری زیاتی دی موږ په هغو کی صرف دحافظ ابن تیمیه پرکلام ځکه اکتفا وکړه چی اهل حدیث حضرات هم دهغه دجلالت او امامت قائل اوپه ډیرو معاملاتو کی دهغه متبع دی.

غرض داچی دخپل نفس او هوا اتباع دامت په اجماع حرام دی. اوبل طرف ته دا خبره له تجربی نه محسوسه او مشاهده سویده چی که چیری عوام ازاد پریښودل سی چی په کومه مسئله کی وغواړی دامام ابوحنیفه دمذهب اتباع وکړی اوپه کومه مسئله کی چی وغواړی دامام شافعی په مذهب عمل وکی او کله چی وغواړی دمالکیه و مذهب خپل کړی او کله یی چی خونبه سی دحنابلہ و یا دنورو مجتهدینو امامانو. نو ددی انجام په لازمی توگه دارا وزی کم چی حافظ ابن تیمیه (رح) دتولو مسلمانانو په اجماع ورته حرام او ناجائز ویلی دی.

ددغه شرعی مصلحت له کبله عافیت او سلامتی پدی کی لیدل سویده چی دواحد امام اتباع په تولو مسائلو کی لازمی وگرځول سی. لنډه داچی پدی کی اصل مقصد دهوا او هوس له اتباع نه بچ کیدل دی او ددی تدبیر پدی هوا پرستی زمانه کی لدینه علاوه بل څه ندی چی عمل کوونکی ازاد پری نښودل سی بلکی دواحد امام پر تقلید مجبور کړه سی لهذا شخصی تقلید دمقصد له پاره دذریعې په خاطر واجب گرځول سویدی.

ددی حقیقت له واضحه کیدو نه وروسته داهم معلوم سوه چی دڅلورو امامانو تقلید یا دنورو معینو امامانو دتقلید دثبوت لپاره ضروری ندی چی په قرآن او حدیث کی دهغوی نوم اخستل سوی وی یا دهغو تعین ضروری گرځول سوی وی ځکه چی قرآن او سنت دشرعی مقاصدو تشریح کوی دهغو دزرائعو تصریح کول ضروری نه دی. لکه دحج فرض کیدل په قرآن او حدیث کی منصوص دی مگر اورگاډی، جهاز یا موټر او اوبن چی ددوی په ذریعه دحج مقصود ته رسیری

پرهغو دسپريدو د ضرورت تصريح يا د جهاز دنوم تعين په قرآن او حديث كې لټول د ناواقفيت اوبې عملې دليل دي لهدا كه چيري په كتاب او سنت كې هيڅ ځاى هم د شخصي تقليد ثبوت تصريحاً نه وای نو يوازي د اتباع دهوا نه ممانعت د شخصي تقليد د ثبوت لپاره كافي ؤ. ليكن د اصحابو كرامو له تعامل نه ثابتيري چي په قرن اول كې هم د دې نظائر موجود دي. عامو اصحابو دهغو اصحابو تقليد كوي چي هغوي عالمان وه. بيا په هغو كې هم ځيني مطلق له تعين نه پرته كله ديو عالم او كله ديوبل بزرگ تقليد او په قول باندې عمل كوي. ځكه چي هغوي د اتباع هوا له خطري نه محفوظ او مامون وه او ځيني اصحاب په هغه وخت كې هم په شخصي تقليد باندې عامل وه چي يو مثال يې دلته ليكل كيږي او همدغه د دې ليكنې اصل مقصد دي:

دمديني دخلكو تعامل

د زيد بن ثابت رضي الله عنه شخصي تقليد

په صحيح بخاري كې له حضرت عكرمه رضي الله عنه څخه روايت دي:
 ((ان اهل المدينة سئالو ابن عباس رضي الله عنه امرأة طافت ثم حاضت قال لهم تنفر قال لا
 نأخذ بقولك وندع قول زيد)) .

(بخاري باب اذا حاضت المرأة بعد ما طافت، كتاب الحج)
 دمديني خلكو له حضرت ابن عباس رضي الله عنه څخه دهغې بنځي په باره كې پوښتنه وكړه چي له طواف فرض نه وروسته حائضه سوي وي چي هغه د طواف وداع لپاره ترپاكيدو پوري انتظار وكړي او كه له هغې نه طواف ساقطيري او هغې ته تلل جائز گرځي ابن عباس رضي الله عنه وفرمايل هغه تللي سي. دمديني خلكو وويل چي مور ستا د قول له كبله د زيد بن ثابت د قول په خلاف عمل نه كوو.
 او په فتح الباري كې د ثقفې په حواله پدي واقعه كې دمديني دخلكو دغه الفاظ نقل كړيدي:

((افيتنا اولم تفتنا زيد بن ثابت يقول لا تنفر))

تاسي فتوه وركړئ او كه نه حضرت زيد بن ثابت خو داوايي چي دابنځه له طواف نه پرته نشي تللي.

همدغه راز په فتح الباری کی دمسند ابی داود طیالسی په حواله دقتاده رضی الله عنه په روایت دهمدغی واقعی دا الفاظ نقل دی.

((فقالت الانصار لا نتابعک یا ابن عباس وانت تخالف زیدا فقال سلوا صاحبکم ام سلیم، فتح الباری ص ۴۶۳ جلد ۳))

انصارو وویل چی مور دزید بن ثابت په خلاف وینا کی ستا اتباع نه کوو ابن عباس رضی الله عنه ورته وفرمایل: تاسی له ام سلیم نه پوښتنه وکړئ چی مسئله همدغه صحیح ده چی ما وویل.

پدی واقعه کی دمدینی دانصارو او دحضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه دگفتگو دالفاظو څخه دوه شیان په وضاحت سره معلوم سول.

لومړی داچی دمدینی انصارو دحضرت زید بن ثابت رضی الله عنه شخصی تقلید کوی. دهغه دقول په مقابل کی به یې دبل چا په فتوه عمل نه کوی.

دویم داچی حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه هم په هغو خلکو اعتراض ونکړ چی زموږ دزمانی په حدیث باندی دعمل کولو مدعیان یې پر مقلدینو باندی کوی چی شخصی تقلید خوشک فی النبوة دی، حرام دی ناجائز دی. بلکی هغو ته یې دمسئلی دتحقیق او دحضرت زید بن ثابت رضی الله عنه په طرف ددوباره مراجعی لپاره ارشاد وفرمایي لکه چی په فتح الباری کی دی چی دا حضرات مدینی منوری ته ورسیدل نو هغوی دحضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه دارشاد په مطابق له حضرت ام سلیم نه دواقعی تحقیق وکړ او حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه ته یې رجوع وکړه چی نتیجه یی دا راووته چی حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه په مکرر ډول دحدیث په اړه تحقیق وکړ او دحضرت عباس رضی الله عنه قول یی قبول کړ اوله خپل سابق فتوه څخه یې رجوع وکړه کما صرح به فی الفتح ص ۴۲۴ ج ۲. غرض داچی لدی واقعی نه پدی خبره باندی دمدینی انصارو او حضرت عبد الله بن عباس ترمینخ اتفاق معلوم سو چی کوم خلک دا جهاد شان او کافی علم نلری او هغوی دیو معین امام تقلید پر خپل ځان لازم کړی نو دا بلاشبه جائز دی.

خبرتيا

لدى واقعه نه دلومرى قرن او داصحابو له تعامل خخه دشخصى تقليد ثبوت او جواز ثابت سو. بيا په آخرى پيړيو كى ددى دلازم او واجب گرځولو سبب داسو چى لدينه علاوه دهوا او هوس له اتباع نه محفوظ پاتى كيدل عادتاً محال سوه ددى دوجوب يو نظير په لومړنيو پيړيو كى هم موجود دى چى انشاء الله تعالى په آينده رساله كى به وليكل سى.

حرره العبد محمد شفيع عفا الله عنه

فى كورة لبكرى من مضافات ديوبند لسٓ من شوال المكرم سنة ١٣٥٧ هـ

دمضامینو فهرست

صفحه	مضمون
۶	آیا دیو مجتهد امام تقلید دعامو مسلمانو لپاره فرض دی یا واجب یا مباح؟
۱۱	دشخصی تقلید دوجوب یو واضح مثال دراشده خلافت په زمانه کی
۱۳	دویم سوال: شخصی تقلید له کوم وخت نه او ولی شروع سو؟
۱۵	دریم سوال: یوازی دخلورو امامانو تقلید ولی ضروری دی؟
۱۸	خلورم سوال: کوم سړی چی له خلورو امامانو څخه دچا مقلد نه وی ایا دهغه امامت جائز دی او که نه؟
۱۹	د تقلید پر مسئله د حضرت مولانا قاسم نانوتوی صاحب ^{رحمته} محققانه تبصره
۲۲	دامام الائمہ امام اعظم ابو حنیفه ^{رحمته} په اړه د حدیثو دامامانو اقوال
۲۹	د شخصی تقلید په اړه د حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی ^{رحمته} خط
۳۲	داصحابو کرامو ^{رحمته} له تعامل څخه دشخصی تقلید ثبوت
۳۷	د شخصی تقلید حقیقت
۴۰	دمدیني دخلگو تعامل دزید بن ثابت ^{رحمته} شخصی تقلید
	تمت الفهرست

